

Józef Wiesław Rosłon

Z dziejów europejskiej diaspory Żydów

Studia Theologica Varsaviensia 22/1, 289-294

1984

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JOZEF WIESŁAW ROŚŁON

Z DZIEJÓW EUROPEJSKIEJ DIASPORY ŻYDÓW

Wydaje mi się, że taki tytuł dać można trzem publikacjom, jakie ukazały się w latach 1980—1982 i znalazły się w moim posiadaniu; dwie z nich w języku niemieckim, trzecia — po polsku. Wszystkie trzy są pięknie wydane i ilustrowane albumami, miejscem ich wydania jest Drezno, Eisenstadt (Austria) i Warszawa. Nie są to pozycje biblijne, ale uważam, że z wielu względów mogą i powinny zainteresować teologów i biblistów.

Pierwsza z tych publikacji, to:

Helmut Eschwege, *Die Synagoge in der deutschen Geschichte*, Dresden 1980 VEB Verlag der Kunst. Eine Dokumentation, ss. 204 4°, ilustr. czarno-białych 241 i rysunki w tekście.

Książka jest dokumentacją rozwoju kultury żydowskiej w krajach mówiących językiem niemieckim. Znakiem i symbolem rozwoju i przemian w tej kulturze była synagoga, miejsce kultu oddawanego Bogu Przymierza, jej bryła architektoniczna, ozdoby, wyposażenie. Przy niej zbierała się żydowska ludność miasta, ona stanowiła w każdym prawie mieście swoisty akcent w panoramie obok świątyń chrześcijańskich. Książka jest też dokumentem asymilacji kultury żydowskiej do chrześcijańskiej, wyrazem czego jest również upodabnianie się bożnicy do kościoła pod względem architektury. Jest wreszcie dokumentem walki z kulturą żydowską w czasach zwłaszcza hitlerowskich, gdy synagogi i ich wyposażenie kultyczne zostały barbarzyńsko zniszczone i sponiewierane.

Od s. 57 rozpoczyna się część ilustrowana. Fotografie zaopatrzone są w obszerne i treściowo bogate objaśnienia, w których mieści się zarys dziejów kultury żydowskiej. Część pierwsza, wzbogacona rysunkami, to dziewięć krótkich rozdziałów (nie numerowanych) wprowadzających w historię kultury religijnej i rozwoju kultu Bożego w europejskiej diasporze. Są one zatytułowane: Powstanie synagogi aż do ustalenia przepisów modlitewnych około 550 r. — Synagogi i służba Boża w wiekach feudalizmu. — Służba Boża i jej funkcjonariusze.

sze ze strony gminy. — Synagogi w okresie wczesnej rewolucji mieszczańskiej i w czasach absolutyzmu. — Reforma służby Bożej i synagog. — Okres industrializacji. — Kult w czasach najnowszych. — Pod władzą nazistów. — Epilog (czasy powojenne).

Po części ilustracyjnej następuje spis literatury, objaśnienie terminów hebrajskich i żydowskich. Dokumentacja do dziejów synagogi (od 1321 r. do 1948 r.) z cytowaniem i przytaczaniem dokumentów, zwłaszcza z czasów hitlerowskich. Następuje z kolei spis zdjęć oraz indeks nazwisk i indeks miejscowości. Na obwolucie strona pierwsza przedstawia w kolorach obraz synagogi w Berlinie przy Oranienburger Strasse, na ostatniej stronie zdjęcie (czarno-białe) tejże synagogi płonącej, z 9.11.1938 r.

W tym roku w Austrii obchodzi się millenium pobytu Żydów. Z tej okazji Austriackie Zrzeszenie Żydowskie Muzeum urządziło w Eisenstadt bogatą wystawę, do której katalog przygotowali profesorowie Kurt Schubert i Klaus Lohrmann; wystawa mieści się w Austriackim Muzeum Żydowskim.

1000 Jahre Österreichisches Judentum — Ausstellungskatalog. Klaus Lohrmann (Herausgeber), Eisenstadt 1982 Edition Roetzer, ss. 471

Przed właściwą częścią katalogową, z kolejnym objaśnieniem ekspozycywnych dzieł i obrazów, czy też przedmiotów, z podaną bardzo często ich ilustracją, znajdujemy 15 artykułów różnych autorów, które ukazują w różnych aspektach tysiącletnie dzieje synów Izraela w Austrii, a więc najpierw Klaus Lohrmann: Podstawy prawne i historyczne żydowskiego osiedlenia się w Austrii. Tenże autor wraz z Wilhelmem Wadlem i Markiem Wenningerem napisał następne trzy artykuły: Rozwój prawa żydowskiego w Austrii i krajach sąsiednich; Historia gospodarcza i społeczna; Rzut oka na osiedla żydowskie w Austrii. — Nikolaus Vielmetti: Z historii żydów wiedeńskich w czasach przedmarcowych (w marcu 1823 r. otrzymano pozwolenie na budowę świątyni miejskiej — taką nazwę jej nadawano: „Stadtempel” lub po prostu „Tempel” świątynia). — Anton Pick: Z historii izraelskiej gminy religijnej w Wiedniu (od dyplomu tolerancyjnego — 2.1.1782 — do założenia gminy religijnej; założenie gminy kultowej; dzieje gminy kultowej i jej problemy do 1938 r.; czasy przemocy narodowo-socjalistycznej; dalszy ciąg od 1945 r. do chwili obecnej). — Wilhelm Wadl: Izraelskie gminy kultowe w Grazu i w Klagenfurcie. — Jacob Allerhand: Publicystyka w języku hebrajskim w Austrii w pierwszej połowie i w środku XIX w. (rola języka hebrajskiego w społeczeństwie żydowskim; charakterystyka po-

szczególnych czasopism i wydawnictw zbiorowych). — Gerda Barth: Wkład Żydów w rozwój prasy w Wiedniu między r. 1848 a pierwszą wojną światową. — Helmut Leitner: Lekarze żydowscy w Austrii i ich wkład w wiedzę medyczną (nieprzychylność i uznanie; lekarze żydowscy od średniowiecza do powstania nowoczesnej medycyny; świadczący żydowskich lekarzy w medycynie nowoczesnej — lista sławnych i zasłużonych lekarzy pochodzenia żydowskiego i ich osiągnięcia medyczne). — Hans Morgenstern: Udział Żydów w sporcie w Austrii. (znakomici żydowscy działacze sportowi w Austrii; żydowscy zwycięzcy olimpijscy dla Austrii; mistrzowie światowi i europejscy; mistrzowie austriaccy w różnych dziedzinach sportu). — Bernhard Denscher: Udział żydowski w literaturze z końcem ubiegłego i początkiem naszego wieku. — Tenże: Zapomniana literatura żydowska. — Ruth Burstyn: Theodor Herzl: Czas kryzysu i opamiętanie się (wprowadzenie; życiorys Herzla; przez antysemityzm do zastanowienia się i przemiany; pierwsze propozycje rozwiązania sprawy żydowskiej — wstępne etapy założenia państwa żydowskiego; „państwo żydowskie”; reakcje — „Neue Freie Presse” — „Die Welt”; przejawy aktywności politycznej; pierwszy kongres w Basel 29—31.8.1897; pomiędzy II a VI kongresem — pertraktacje z Anglią; plan związany z Ugandą — od VI kongresu do śmierci Herzla 3.7.1904); Jonny Moser: Od ruchu antysemickiego do ofiary całopalnej (między 1848 i 1918; w czasie pierwszej republiki; w czasach państwa stanowego; przemoc narodowo-socjalistyczna; to nie był jednak koniec).

Na końcu znajduje się bibliografia oraz spis rzeczy osobowy i rzeczowy.

Do tej grupy publikacji o tematyce żydowskiej i w typie albumów dodać wypada również pięknie wydrukowany w Jugosławii na kredowym papierze z ilustracjami czarno-biafymi i kolorowymi, w obwolucie przyozdobionej świecznikiem chanukowym i album poświęcony pamięci polskich żydów:

Marian Fuks, Zygmunt Hoffman, Maurycy Horn, Jerzy Tomaszewski, *Żydzi polscy. Dzieje i kultura*, Warszawa 1982, Wydawnictwo Interpress 4°, ss. 196.

Jest to 2001 publikacja wydawnictwa; ukazuje się też w języku angielskim i niemieckim. Dzieła sztuki w tej książce reprodukowane pochodzą ze zbiorów Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce, Muzeum Judaików w Krakowie, Muzeum Narodowego w Warszawie i Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Łodzi. We wstępie podkreśla Marian Fuks, że Żydzi polscy stanowili ośrodek szczególnej charakterystycznej

kultury, dali duży wkład w kulturę Wschodniej Europy, do nich należą nawet prawie wszyscy najwięksi klasycy literatury żydowskiej, łącznie z laureatem nagrody Nobla w dziedzinie literatury Izaakiem Bashevisem Singerem rodem z Radzimina pod Warszawą. Dla zachowania w pamięci wspomnień o tej kulturze zniszczonej w wielkiej mierze wraz z jej przedstawicielami przez hitleryzm, dla zebrania tego, co pozostało w literaturze, sztuce teatralnej, w malarstwie i w muzyce, dla pokrzepienia serc rozproszonych po całym świecie Żydów polskich i dla innych czytelników, „którym dzieje Żydów polskich kojarzą się z zamierzchłą niemal przeszłością — powinna to być lektura interesująca”.

Pierwsze 99 stron to artykuły wymienionych autorów ujęte w cztery główne tematy: Ludność żydowska w Polsce do końca XVII w. — Maurycy Horn nakreślił tu dzieje żydostwa polskiego od XI w., koleje losów, różnorodne przejawy działalności, stosunek do społeczeństwa polskiego, udział w jego życiu i losach, postawę patriotyczną, położenie w wolnej Polsce i podczas zaborów. — Kultura żydowska w Polsce do końca XVIII w. tegoż autora. Omówione zostały kolejno: język i literatura, nauki świeckie, mistycyzm, kabała, ruchy mesjanistyczne, sztuka, szkolnictwo, obyczajowość i życie rodzinne, stroje, choroby i pogrzeby — czyli jest to kopalnia wiedzy o całokształcie życia tej tak bardzo egzotycznej grupy ludności, przeniesionej jakby z kart Biblii w naszą rzeczywistość. — Jerzy Tomaszewski nakreślił zarys dziejów Żydów polskich XIX i XX w., natomiast o ich wkładzie w różne dziedziny kultury szczegółowo opowiedzieli pozostali współautorzy, mianowicie o drukarzach, wydawcach, księgarzach, o literaturze, muzyce i prasie napisał M. Fuks, o teatrze, malarstwie i szkolnictwie natomiast — Zygmunt Hoffman. — Marian Fuks z kolei przedstawił lata okupacji dał zakończenie.

Druga część albumu zawiera w kolorach zwoje Pisma z ich ozdobą, obrzędowe stroje i naczynia, wyposażenie paschalne, chanukowe, synagogi polskie (czarno-białe zdjęcia), reprodukcje malarskie dotyczące tematu żydowskiego i będące dziełem Żydów, wreszcie (czarno-białe) ilustracje z żydowskich cmentarzy. Zapewne jeszcze mogłyby być, jak w omówionych wyżej albumach niemieckojęzycznych indeksy. Ale i tak to, co zrobiono, prezentuje się okazale. Publikacja ma charakter popularyzatorski raczej, co można wnioskować nie tylko z treści Wstępu, ale z braku jakiejś literatury do omawianych tematów, czy też przypisów. Obie te rzeczy znajdowały się w poprzednio przedstawianych publikacjach albumowych i katalogowych. Przy poważnej cenie 1080 zł zapewne jednak warto mieć ten album.

Józef Wiesław Rosłon

Christoph Münchow, *Ethik und Eschatologie. Ein Beitrag zum Verständnis der frühjüdischen Apokalyptik mit einem Ausblick auf das Neue Testament*, Berlin 1981 Evangelische Verlagsanstalt 8° ss. 192.

Publikacja ta drukowana w Lipsku (NRD) stanowi przepracowaną na nowo i skróconą dysertację (A), przedłożoną w marcu 1977 r. na Sekcji Teologicznej Uniwersytetu Humboldta w Berlinie. Jak głosi tytuł, jest to przyczynek do zrozumienia wczesnożydowskiej apokaliptyki z perspektywą na Nowy Testament. Autor zwraca uwagę w „Postawieniu zagadnienia i rozważaniach metodycznych” na wzmocniony od ostatnich dziesięcioleci (można powiedzieć, że od 30 lat) trend do zgłębiania zagadnień etycznych i eschatologicznych w najstarszych tradycjach apokaliptycznych żydowskich, sięgających tzw. proto-apokaliptyki, czyli anonimowych części apokaliptycznych w księgach prorockich (Joel, Zch 12 nn., Iz 24 nn.) a zwłaszcza w pseudonimowych późniejszych apokaliptach (autor zalicza tu Dn obok 1 Hen, Test. Mojż, 4 Ezd, 2 Bar, Jub) — używając protestanckiej terminologii (pseudografami zwą protestanci apokryfy, apokryfami zaś księgi deuterokanoniczne). Münchow wskazuje na trudności wynikające z niejednolitego rozumienia przez egzegetów i teologów zarówno terminu „eschatologia” jak i „etyka”, oraz z toczonej dyskusji, czy i o ile w ogóle można mówić o „etyce” w literaturze apokaliptycznej. Ażeby w rozważaną sprawę wnieść nowe światło, podjął się skrupulatnego przeanalizowania poszczególnych, zwłaszcza (ale nie tylko) główniejszych utworów apokaliptyki żydowskiej, mianowicie pierwszej Księgi Henocha (tzw. Ks. Henocha etiopska w odróżnieniu od słowiańskiej), Księgi Jubileuszów, Testamentu Mojżesza, 4 Księgi Ezdrasza i Księgi (drugiej) Barucha, by w nich odkryć powiązania między postępowaniem ludzkim a oczekiwaniem eschatologicznym. Także i inne teksty, mogące dostarczyć potrzebnego w tym względzie materiału, zostały przeanalizowane. Te badania stanowią dobry wzorzec dla studiujących. Wyniki ich odnośnie do każdej księgi omawiane są w „streszczeniach”. Ponadto jeszcze w skali całej przebadanej literatury apokaliptycznej poświęcony został osobny rozdział, w którym rozważa się powiązania etyczno-eschatologiczne pod kątem widzenia formalnym (formy literackie, w jakich występują) jak i treściowym, merytorycznym (w aspekcie teologicznym, filozoficznym, historycznym itd.). Następują zaraz dwa ekskursy. Jeden z nich daje zestawienie miejsc omawianych ujęte pod kątem widzenia etyki materialnej (wyróżnia autor tu stosunek ludzi do Boga, postawę wobec problemów kultycznych, postawy społeczne, prawne uporządkowanie spraw społecznych, postawę wobec zagadnień seksualnych w środowisku hellenistycznym pogańskim), natomiast drugi ekskurs przedstawia i charakteryzuje stosunek różnych wczesnożydowskich ugrupowań społeczno-religijnych do apokaliptyki i związanej z nią postawy etycznej (księgi omawiane pozwalają wyróżnić kręgi apokaliptyków, saduceuszy, różnych odchyliń faryzeuszy, esseńczyków, przedstawicieli gminy z Qumran, zelotów, sykariuszy).

Rozdział ósmy poświęcony jest różnego rodzaju powiązaniom eschatologii z etyką w pismach Nowego Testamentu. Autor bardzo wiele miejsca poświęca listom Pawłowym i Pawłowemu wykorzystaniu tradycji apokaliptycznych włączonych w teologię chrystocentryczną. Pod-

kreśla, że u Pawła etyka nie stanowi warunku do udziału w zbawieniu eschatologicznym, lecz jest konsekwencją z konieczności wynikającą z już otrzymanego od Chrystusa zbawienia. Eschatologia jest tu już częściowo zrealizowana. Chrześcijanie są już w posiadaniu „nowego stworzenia” czyli nowego sposobu egzystowania otrzymanego od Boga. Mimo to żyją wciąż „w międzyczasie”, bo w oczekiwaniu ostatecznego eschatologicznego udoskonalenia i rozwinięcia otrzymanej jakby w zarodku nieśmiertelności i udziału w dobrach przyszłych. Do tej postawy, opartej na chrystologii, dostosowuje się postawa etyczna w ocenie elementów i apokaliptycznych i eschatologicznych. Inaczej sprawa się ma w innych pismach. Autor omawia wybrane miejsca z Listu do Efezjan (uważając go za nie-Pawłowy), z Listu Jakuba i 2 Listu Piotra. Traktuje je jako wzorce różnorodnego sposobu przyjęcia i przepracowania tradycji apokaliptycznych żydowskich w Nowym Testamencie, wciąż uwzględniając w nich sposób powiązania eschatologii z postawami etycznymi. Ocena stopnia zasymilowania apokaliptycznych tradycji oceniana jest według miernika ustalonego przy Listach Pawłowych pod kątem widzenia chrystologicznym, mianowicie, czy punkt ciężkości spoczywa w nich na wierze w Chrystusa i otrzymaniu przez Niego uczestnictwa w „nowym stworzeniu”, czy też na etycznym postępowaniu nastawionym głównie na osiągnięcie osobistego zbawienia w aspekcie eschatologicznego „stworzenia” oczekiwanego w bliżej nieokreślonej przyszłości.

Autor podkreśla, że jeśli mówi się, iż apokaliptyka jest matką teologii także chrześcijańskiej, to trzeba mieć na uwadze, że owo „matczyne” jej dziedzictwo zostało przyjęte w pismach nowotestamentowych w sposób bardzo zróżnicowany.

Józef Wiesław Rosłon